О. М. Моїсєєв, *провідний науковий співробітник Донецького НДІСЕ, кандидат юридичних наук, доцент*

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЕКСПЕРТНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Матеріальні об'єкти, які містять інформацію про обставини злочину, в тому числі про знищення, перекручення, фальсифікацію слідів та ознак, досліджуються в перебігу судово-експертної діяльності, за її напрямками – експертним, науково-методичним, профілактичним. Установлення обставин, які сприяли (могли сприяти) злочину (зокрема знищенню, перекручуванню, фальсифікації слідів та ознак), входить до змісту поняття експертної профілактики. Поняття експертної профілактики досліджувалося в роботах І. А. Алієва[1], В. Д. Арсентьєва[2], Р. С. Бєлкіна[3], Г. І. Грамовича[4], Ф. Е. Давудова[5], Ю. К. Орлова[6], І. Л. Петрухіна[7], І. Я. Фрідмана[8], О. Р. Шляхова[9] та ін. Експертна профілактика, за думкою Р. С. Бєлкіна, – «це діяльність

---

[1] Див.: *Алиев И. А.* Проблемы экспертной профилактики. – Баку, 1991. – С. 294–295.

[2] Див.: *Арсентьев В. Д.* Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / Проблемы теории судебной экспертизы: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – М., 1980. – Вып. 44. – С. 8.

[3] Див.: *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. – М., 1997. – С. 178.

[4] Див.: *Грамович Г. И.* Вопросы криминалистической профилактики. Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы – Мн., 1997. – Вып. 12. – С. 93.

[5] Див.: *Давудов Ф. Э.* Научные основы, методика экспертной профилактики и опыт профилактической работы Азербайджанского НИИСЭ // Вопросы судебной экспертизы. – Баку, 1974. – № 17. – С. 3.

[6] Див.: *Орлов Ю. К.* Объект экспертного исследования / Тр. ВНИИСЭ. – М., 1974. – Вып. 8.

[7] Див.: *Петрухин И. Л.* Предупреждение преступлений и судебная экспертиза. – М., 1968. – С. 13.

[8] Див.: *Фридман И. Я.* Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов. – К., 1968. – С. 19–30.

[9] Див.: *Шляхов А. Р.* Судебная экспертиза. Организация и проведение. – М., 1979. – С. 8.

експерта, котрий виявляє під час проведення експертних досліджень обставини, які сприяли (могли сприяти) здійсненню злочинів»[1]. Ф. Е. Давудов вважає, що експертно-профілактична діяльність є складовою частиною діяльності органів юстиції та прокуратури з попередження злочинів[2]. І. А. Алієв стверджує, що експертна профілактика здійснюється в конкретних експертизах, під час узагальнення експертної практики, розроблення науково-дослідної тематики, проведення тематичної роботи і правової пропаганди, тобто пов'язана з усіма напрямками діяльності експертних установ[3]. Таким чином, суттєвим у цих визначеннях є власна ініціатива експерта щодо встановлення вказаних обставин, у тому числі й ознак злочину чи іншого протиправного діяння, та пропонування певних заходів реагування на ці обставини.

Отже, на наш погляд, найбільш прийнятним є визначення експертної профілактики як діяльності експерта з виявлення в перебігу судово-експертної діяльності обставин, які сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення, і формулювання в межах своєї компетенції змісту заходів щодо усунення зазначених обставин.

До сьогодні не розроблялися управлінські засоби в судово-експертній діяльності, за якими розв'язання завдань експертної профілактики відбувається не за власною ініціативою експерта, а завжди в необхідних випадках, причому найбільш ефективним та оптимальним чином. Ознайомлення зі змістом експертних методик показує, що в багатьох із них не передбачені дослідницькі процедури, спрямовані, наприклад, на встановлення фактів знищення, перекручування, фальсифікації ознак у досліджуваних об'єктах. Такий стан часто виключає із уваги експертів необхідність цілеспрямованого дослідження наданих об'єктів з метою встановлення обставин протидії розслідуванню. Таке положення знижує

[1] *Белкин Р. С.* Вказ. праця.
[2] Див.: *Давудов Ф. Э.* Вказ. праця.
[3] Див.: *Алиев И. А.* Проблемы экспертной профілактики …

ефективність судово-експертної діяльності в профілактичній роботі правоохоронних та інших державних органів.

Засобами оптимізації управління визнаються експертні технології. Вони визначаються нами як системи управлінських заходів із оптимального використання наявних ресурсів (матеріальних, технічних і фінансових, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових) у процесі вирішення завдань судово-експертної діяльності. У науковій літературі не розглядався зміст експертних технологій стосовно завдань установлення фактів знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак експертними дослідженнями, а також відповідно до інших завдань експертної профілактики.

Ціль дослідження – визначити місце завдань експертної профілактики в експертних технологіях. Дослідження проводилося вивченням експертної практики та логічним співставленням змісту понять технології та профілактики в судово-експертній діяльності.

Узагальнивши судово-експертну практику, можна бачити, що судово-експертні установи не встигають відслідковувати підвищення «кваліфікації» злочинців у цьому напрямку. Викриття фактів протидії розслідуванню, яка відбувається шляхом знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, потребує застосування спеціальних знань. Діяльність судово-експертних установ у цьому напрямку полягає в розробленні експертних засобів установлення факту знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, прогнозуванні на цій основі виникнення нових способів учинення злочинів, розробленні експертних технологій, спрямованих на прогнозування та викриття обставин протиправних діянь.

Важливим в аспекті технологічного підходу до експертної профілактики вбачається й питання щодо її об'єкта. Більшість учених дотримуються однакової думки, що безпосередніми об'єктами експертної профілактики є обставини, чи в загальному розумінні – явища (недоліки, порушення, дефекти тощо), які сприяють учиненню чи приховуванню

злочинів, інших протиправних дій[1]. Посилення профілактичної складової в структурі правоохоронної діяльності вимагає відповідного розширення арсеналу методів експертної роботи з участі в розкритті злочинів. У зв'язку з цим потребує уточнення поняття об'єкта експертизи, у якому слід передбачити й завдання профілактичної діяльності експерта.

Деякі автори під об'єктом судової експертизи розуміють матеріальні носії інформації про фактичні дані про подію, що розслідується, які встановлюються за допомогою застосування спеціальних знань у рамках експертизи як засобу доказування у справі[2]. Об'єкти експертизи – це закріплені в матеріалах справи та передбачені кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації[3], які досліджуються з метою встановлення фактів, що входять до предмета експертизи[4].

Суттєвими сторонами поняття «об'єкт судової експертизи» в даному визначенні є його матеріальна природа, інформаційна роль у встановленні певних фактичних даних і зв'язок встановлюваних фактів з подією, що розслідується.

Цивільно-правові ситуації (цивільні спори) також супроводжуються виникненням або актуалізацією матеріальних носіїв інформації про фактичні дані, що мають значення для розслідування (судового розгляду) справи як в кримінальному, так і в цивільному (а також в адміністративному, господарському) судочинстві. Згідно з такими поглядами, всі об'єкти експертизи залежно від процесуального статусу можна розподілити на речові докази, документи (як особливий вид доказів), живі особи, об'єкти, що не мають визначеного процесуального статусу (трупи, ділянки місцевості тощо)[5]. Але наведене визначення

---

[1] Див.: *Алиев И.А.* Методические проблемы экспертной профилактики. – Баку, 1987. – С. 55.

[2] Див.: Словарь основных терминов судебных экспертиз. – М., 1980.

[3] Див.: *Шляхов А. Р.* Вказ. праця.

[4] Див.: *Орлов Ю. К.* Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. – М., 2005. – С. 26.

[5] Див.: *Орлов Ю. К.* Судебная експертиза … – С. 28–32.

об'єкта судової експертизи сьогодні не можна вважати таким, що відповідає завданням практики, бо вони змінилися і вимагають комплексного, всебічного дослідження обставин злочину чи іншого правопорушення.

Існує інша думка (В. Д. Арсентьєв), згідно з якою значно розширюється зміст поняття, що розглядається: об'єкт судової експертизи – ті реально існуючі (або які існували в минулому) явища, на встановлення яких об'єктивно спрямована експертиза (обставини смерті, виконання тексту документа або підпису в ньому певною особою тощо). Матеріальні носії інформації про ці явища (труп, документи й ін.) – їх складова частина (дійсна або передбачувана)[1]. Головною відмінністю останнього визначення є те, що об'єкт експертизи розглядається як динамічна структура, комплекс інформативних елементів, що постійно змінюються, і який тісно пов'язаний із подією злочину.

Щоб остаточно визначитися в цьому понятті, слід уявити, що об'єкти експертизи як системні утворення є різними за складністю своєї структури, відповідно до складності структури процесів матеріального закріплення інформації про злочин чи інші протиправні діяння.

Сьогодні суттєвим у роботі експерта стає його здатність розглядати об'єкт дослідження як єдиний інформативно-матеріальний комплекс явищ, пов'язаних із подією злочину чи іншого правопорушення, інформація про які закріплена в різноманітних ознаках. Ці елементи об'єкта дослідження можна визначити як ознаки протидії розслідуванню, яке відбувається шляхом знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, які мають значення для вирішення завдань судової експертизи.

Поширення змісту об'єкта експертного дослідження тягне за собою і зміну його завдань. Позитивні результати в цьому напрямку отримуються завдяки існуванню в судово-експертних установах масивів інформаційних даних про еталони об'єктів дослідження (відомості про конструкцію

[1] Див.: *Арсентьев В. Д.* Вказ. праця.

мисливської зброї, колекція патронів, зразки цінних паперів, стандарти лакофарбового покриття автомобілів тощо). Експертне дослідження проводиться зіставленням об'єкта з цими еталонами, тобто об'єктами, які не піддавалися видозміні з метою протидії розслідуванню.

Вочевидь, що конкретизацію еталонного об'єкта повинен здійснювати експерт, оскільки він володіє спеціальними знаннями про можливість зміни його ознак унаслідок різного роду впливу на нього. Йому ж належить провідна роль у формулюванні питань профілактичного характеру.

Дослідження, які проводяться в судово-експертній установі, можуть мати самостійне профілактичне значення. Так, наприклад, про результати експертизи документа, яка проводилася за ухвалою суду, судово-експертна установа повідомила правоохоронні органи джерело походження підроблених цінних паперів, додатково встановивши це шляхом порівняння з колекцією зразків.

Узагальненням експертної практики можна виділити такі особливості профілактичного напрямку судово-експертної діяльності.

1. Застосовується комплекс експертних методик, обсяг якого і послідовність їх використання встановлюється відповідно до розробленої й узгодженої з ініціатором дослідження та всіма його учасниками технологічної карти, яка передбачає участь фахівців різних судово-експертних установ і залучення науково-технічного обладнання, інформаційної бази інших установ, підприємств, організацій.

2. Управління процесом застосування спеціальних знань здійснює особа, яка обізнана в експертних методиках і володіє адміністративними повноваженнями для залучення експертів (спеціалістів) різної спеціалізації. Таким адміністратором, зазвичай, стає керівник чи інша службова особа судово-експертної установи, яка організує проведення дослідження за постановою (ухвалою) правоохоронного органу чи суду. Перед нею постає завдання забезпечити оптимальне застосування експертних засобів,

виходячи із необхідності досягнення мети за критеріями оперативності проведення дослідження, достовірності, економності в застосуванні технічних засобів.

Таким чином, у ході судово-експертної діяльності встановлюються факти й обставини профілактичного характеру, з приводу яких замовник проведення експертного дослідження не завжди може, внаслідок відсутності спеціальних знань, сформулювати відповідні питання. Визначення поняття об'єкта експертного дослідження як сукупності явищ, які виникли в результаті вчинення злочину, а також тих, що сприяли чи могли сприяти йому – відповідає сутності експертної профілактики. Отже, можна погодитися з визначенням В. Д. Арсєнтьєвим поняття об'єкта експертного дослідження та доповнити його вказівкою на явища, які сприяли чи могли сприяти вчиненню злочину чи інших протиправних дій. Таке уточнене поняття об'єкта більш чітко враховує профілактичні завдання в судово-експертній діяльності.

Аналіз сучасної експертної практики свідчить про ефективність технології застосування експертних засобів для встановлення фактів знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, які мають значення для експертного дослідження, та інших обставин профілактичного характеру, враховуючи необхідність економії процесуальних, людських, матеріальних і часових ресурсів в умовах дії конфліктуючих чинників: тих, що впливають на достовірність дослідження (можливе перетворення та руйнування матеріальних об'єктів у процесі їх дослідження за різними експертними методиками); на оперативність дослідження (різний проміжок часу, необхідного для дослідження об'єктів за цими методиками), а також чинників економічності й ефективності дослідження.

Таким чином, технологічний підхід до експертної профілактики полягає у включенні до експертних технологій завдання із встановлення факту знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, а також установлення інших обставин профілактичного характеру.